

منشأ سایبرنتیک حفره‌های دولت (مطالعه موردی: کوی دانشگاه تهران)

* زهرا پیشگاهی فرد

** مجتبی خاتونی

*** محمد زهدی گهرپور

E-mail: sorour1334@yahoo.com

E-mail: mojtabakhatooni@ut.ac.ir

E-mail: mohammad_zohdi@ut.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۲/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۲/۲

چکیده

از الزامات اولیه هر دولتی حفظ امنیت در سایه حاکمیت بر فضای جغرافیایی است. در عصر حاضر با گذار از چالش‌های سنتی دولت، با چالشی نوین روبرو هستیم؛ پدیده‌ای سازمان یافته که در مناطق خارج از نظارت و حاکمیت دولت، امنیت جامعه را به خطر می‌اندازد. این چالش نوین را «حفره‌های دولت» می‌نامند. این حفره‌ها را بازیگرانی در سطوح مختلف، در چارچوب رقابت‌ها و منازعات، در عرصه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی به وجود می‌آورند، تعمیق و گسترش می‌دهند و در نهایت تأثیرات فضایی خاصی را از خود به جا می‌گذارند. هدف این پژوهش بررسی سازوکارهای حاکم بر نحوه استفاده این بازیگران از دانش سایبرنتیک (رایانیک) در سطوح و عرصه‌های مختلف و چگونگی تأثیر فضای سایبری (رایاسپهری) در ایجاد حفره‌های دولت است. روش این تحقیق توصیفی - تحلیلی بوده و در صدد است تا با موردپژوهی و بررسی و تحلیل روابط میان فضای سایبری و حفره‌های دولت فرضیه خود را که وجود حفره‌های فرهنگی و سیاسی با منشأ سایبرنتیکی است به اثبات رساند. نتایج پژوهش بیانگر وجود حفره‌های فرهنگی - هویتی و سیاسی با منشأ سایبرنتیک در کوی دانشگاه تهران است.

کلید واژه‌ها: دولت، امنیت، حفره‌های دولت، سایبرنتیک (رایانیک)، کوی دانشگاه

تهران.

* استاد تمام جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران

** دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران، نویسنده مسئول

*** دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران

مقدمه و طرح مسأله

ظهور دولت‌های ملی ریشه در وقایع چهار قرن اخیر تاریخ سیاسی جهان دارد. با ظهور دولت‌های مدرن و تشکیل سازوکار حاکمیتی؛ تأمین امنیت، رفاه، تمامیت ارضی و استقلال و ثبات ساختار حکومت به‌عنوان کار ویژه‌های اصلی دولت‌ها شناخته شدند. رقابت‌های جاری در امور سیاسی، در مقیاس‌های فروملی و فراملی، چالش‌های جدیدی را در راه تحقق اهداف دولت‌ها (حکومت‌ها) به وجود آورد. با گذار از چالش‌گران سستی، که از آنها با عناوینی چون ناحیه‌گرایی و واگرایی یاد می‌شود، رقابت‌ها در مقیاس محلی، ناحیه‌ای، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی و در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی / هویتی نتیجه‌ای به نام حفره‌های دولت در فضای جغرافیایی را در بر داشت که توسط بازیگران در سطوح مختلف، ایجاد و کنترل می‌شوند. از آنجا که «امنیت یکی از اساسی‌ترین عناصر برای استمرار حاکمیت است» (رضایی، ۱۳۸۶ الف) این حفره‌ها در جهت نیل به اهداف بازیگران، امنیت دولت‌ها و حکومت‌ها را به چالش می‌کشند. آنچه در حفره‌های دولت مورد نظر است ماهیت، منشأ، کارکرد و تأثیرات فضایی آن است. مبحث حفره‌های دولت با وجود اهمیت فراوان، موضوعی جدید و البته مهجور در مباحث علوم اجتماعی به شمار می‌رود. در معدود پژوهش‌هایی که در این باره انجام شده است، به بررسی چیستی و در بهترین حالت، به کارکرد حفره‌ها پرداخته شده است.

یکی از ابزارهای شتاب بخش در گستره مفهومی جهانی‌شدن، اینترنت است (حافظ‌نیا و همکاران، ۱۳۸۵: ۴). در دوران جهانی‌شدن‌ها و جهانی‌سازی‌ها، آن بخش از فضای مجازی که به‌عنوان فضای شکل‌گیری ارتباطات و جابجایی اطلاعات اینترنت پایه یا به عبارتی فضای سایبرنتیک نام می‌گیرد، به گواه مستندات، در لایه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی نوع بشر تأثیرگذار است؛ از تأثیرات اقتصادی و اجتماعی گرفته تا اثرات سیاسی و فرهنگی - هویتی. این تأثیرگذاری به‌عنوان ابزاری جهت رقابت‌های مذکور و سهم‌خواهی‌ها و قدرت‌نمایی‌ها در مقیاس‌های مختلف به شمار می‌رود. از افراد و گروه‌ها و احزاب در سطح محلی، تا دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی و قدرت‌های درجه اول در مقیاس جهانی؛ با استفاده از این ابزار و در راستای منافع خود، به خلق، گسترش و تعمیق حفره‌های دولت اقدام می‌کنند. از مهم‌ترین مباحث مربوط به حفره‌های دولت، بررسی منشأ پیدایش، گسترش و تعمیق آنهاست؛ چرا که کشف منشأ، رهیافتی برای شناخت دقیق و واقع‌بینانه کارکرد و

تأثیرات فضایی حرفه‌ها محسوب می‌شود. از طرفی این فرصت را برای دولت‌ها و حکومت‌ها فراهم می‌آورد تا ضمن برنامه‌ریزی‌های عالمانه، نتایج حاصله را چراغ راه سیاستگذاری‌ها و تصمیم‌گیری‌های خود قرار دهند.

حرفه‌های دولت به‌عنوان به‌چالش‌کشاننده حاکمیت حکومت‌ها در مرزهای سرزمینی، کارکردهایی چون هویت‌زدایی، امنیت‌زدایی، تضعیف دولت ملی، نقض استقلال و تمامیت ارضی را دنبال می‌کنند. شناخت منشأ حرفه‌های دولت به‌عنوان مبدأ انتشار آنها توسط بازیگران فراملی و فراملی، برای اتخاذ تصمیم‌های مناسب و عالمانه بسیار ضروری است. خوابگاه دانشجویان پسر دانشگاه تهران (کوی دانشگاه) به‌عنوان نمونه‌ای از جامعه‌ای که تمام اعضای آن، کاربران فضای سایبرنتیک هستند، می‌تواند نمایی از آنچه در آینده با آن روبرو خواهیم بود ارائه دهد.

سؤال و فرضیات تحقیق

سؤال اصلی این پژوهش به این صورت طرح شده که: آیا می‌توان فضای سایبرنتیک را به‌عنوان یکی از منشأهای حرفه دولت به حساب آورد؟ در تکمیل این سؤال، پرسش دیگری مبنی بر شناسایی مهم‌ترین حرفه‌های دولت از حیث ماهیت و با منشأ سایبرنتیک، در خوابگاه دانشجویان پسر دانشگاه تهران (کوی دانشگاه) طراحی شده است که سؤالات فوق با فرضیاتی به شرح زیر آزمون خواهند شد.

- فضای سایبرنتیک به‌عنوان یک منشأ، در خلق، گسترش و تعمیق حرفه‌های دولت عمل می‌کند.

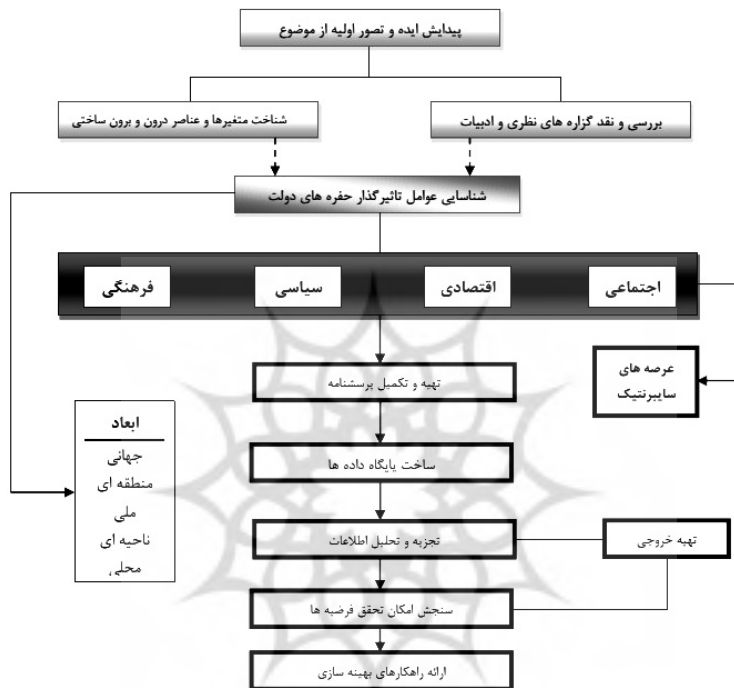
- مهم‌ترین حرفه‌های دولت از نظر ماهیت و با منشأ سایبرنتیک در خوابگاه دانشجویان پسر دانشگاه تهران (کوی دانشگاه)، حرفه‌های فرهنگی - هویتی و سیاسی هستند.

روش گردآوری اطلاعات، حوزه پژوهش، جامعه آماری و نمونه

محدوده مورد مطالعه این پژوهش، خوابگاه دانشجویان پسر دانشگاه تهران (کوی دانشگاه تهران) بوده است. ظرفیت اسمی مجتمع کوی دانشگاه تهران ۲۸۷۸ نفر اعلام شده است که با توجه به استفاده مازاد بر ظرفیت از این مجتمع، هنگام انجام این پژوهش در سال ۱۳۹۲ بیش از ۳۰۰۰ نفر از دانشجویان پسر دانشگاه تهران را در خود جای داده است. لذا امکان تمام شماری نبوده و نمونه‌گیری لازم به نظر رسیده است.

معیار نمونه‌گیری تمام دانشجویان ساکن در کوی دانشگاه بوده و انتخاب آن با استفاده از فرمول کوکران^۱ و با در نظر داشتن تعداد اشتباه استاندارد $(t) 1/96$ ، سطح خطای $0/05$ (d)، احتمال تأثیر متغیر مستقل بر وابسته $0/7$ (p) و احتمال عدم تأثیر متغیر مستقل بر وابسته $0/3$ (q) انجام گرفته. در نهایت حجم جامعه - نمونه برابر با ۳۳۰ بدست آمد. حجم جامعه نمونه با در نظر گرفتن ۱۰ نفر برای ضریب اطمینان، ۳۴۰ نفر به صورت خوشه‌ای انتخاب شده و به پرسشنامه پاسخ گفته‌اند. در نهایت یافته‌های به دست آمده برای پاسخ به دو پرسش پژوهش و تأیید یا رد فرضیه‌های مطروحه، با توجه به ادبیات پژوهش و استفاده از نرم‌افزار آماری Excel مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند و نتایج به تأیید یا رد فرضیه‌ها منجر شده است.

مدل شماره ۱: الگوی اجرایی پژوهش

$$1. \quad n = \frac{t^2 pq}{d^2} \left(1 + \frac{1}{N} \left(\frac{t^2 pq}{d^2} - 1 \right) \right)$$

مبانی نظری**۱- دولت یا حکومت**

در مباحث جغرافیای سیاسی معمولاً دولت را معادل قوه مجریه قرار داده و آن را زیر مجموعه و کارگزار حکومت می‌دانند و در علوم سیاسی دولت را نظام قدرت دانسته و باور بر این است که «حکومت کارگزار دولت است» (عالم، ۱۳۸۶: ۱۳۴). از طرفی حکومت، مهم‌ترین عرصه تجلی رابطه جغرافیا و سیاست دانسته شده است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۴: ۲۱۲). جان کنت گالبرایت در کتاب کالبدشناسی قدرت به نقل از چارلز لیندبلوم می‌نویسد: «هم آنچه به صورت حکومت متظاهر است منبع اصلی و نهایی همه قدرت‌هاست» (گالبرایت، ۱۳۶۶: ۸۹). به هر روی حکومت ضمن این‌که مفهوم حاکمیت را در خود دارد، شامل قوای سه‌گانه مجریه، مقننه، قضائیه و نیروهای نظامی است (حافظ‌نیا و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۲۵) زارعی می‌افزاید: «دولت در اندیشه جغرافیای سیاسی، به ساخت حداقلی دلالت دارد و بر قوه مجریه منطبق است ولی اغلب در علوم سیاسی به ساخت قدرتی پایدار که حکومت بخش اجرایی و اداری و موتور محرک آن را برعهده دارد، اطلاق می‌شود» (زارعی، ۱۳۹۱: ۱۸۰). آنچه در موضوع «حفره‌های دولت» مورد بحث است بدون تردید به همان ساخت قدرت فراتر از قوه مجریه که در جغرافیای سیاسی به نام «حکومت» شناخته می‌شود، مورد نظر است. اما به دلیل امانتداری در انتقال مفهوم «حفره‌های دولت» که از سوی ریچارد مویر بکار برده شده و در ایران به این لفظ ترجمه شده، به همان شکل در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲- حفره دولت

پدیده‌هایی به صورت سازمان یافته، گاه در سطح محدود و گاه در سطح گسترده، حاکمیت دولت‌ها بر فضای جغرافیایی را به چالش می‌کشند. این پدیده‌ها متفاوت از چالشگران سنتی، که از آنها با عناوینی چون: ناحیه‌گرایی یا واگرایی یاد می‌شود و عمدتاً حواشی کشور را شامل می‌شوند، در هر جای قلمرو دولت به اشکال عمودی و افقی قابل تشخیص هستند، که از آنها به عنوان حفره دولت یاد می‌شود (رضایی، ۱۳۸۶ الف). حفره‌های دولت نواحی‌ای هستند که نظارت معمول دولت در آنجا اعمال نمی‌شود (مویر، ۱۳۹۰: ۲۰۱). مکان حفره‌ها همیشه به طور دقیق قابل تشخیص نیست و از یک طبقه خوابگاه دانشجویی در مسکو تا شهرهای بزرگ و حتی تمام یک کشور متغیر است. سازمان‌یافتگی از دیگر خصائص حفره‌های دولت است (مویر، ۱۳۹۰: ۲۰۲).

حفره‌های دولت مفهومی نوین با کارکردی فضایی است که می‌تواند منشأ غیرفضایی داشته باشد. به همین دلیل، حفره‌های دولت رو به فزونی بوده و به شکل چشم‌گیری حاکمیت دولت‌ها را در عرصه سرزمینی به چالش می‌کشد و عکس‌العمل دولت‌ها را در پی دارد. حفره‌ها از چند جنبه قابل تقسیم‌بندی هستند.

۳- تقسیم‌بندی حفره‌های دولت

حفره‌های دولت از چهار جنبه قابل تقسیم‌بندی هستند:

- از نظر قلمرو جغرافیایی (ملی، فراملی)؛
- از نظر قلمرو زمانی (کم دوام، بادوام)؛
- از نظر عملکردی (افقی، عمودی)؛
- از نظر ماهیت (رضایی، ۱۳۸۶ هـ).

۴- حفره‌های دولت از نظر ماهیت

حفره‌های دولت در سایه عوامل گوناگون جغرافیایی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، امنیتی و در یک محدوده جغرافیایی یا در سطح ملی و بین‌المللی پدید می‌آید (قالیباف و میرزاده، ۱۳۸۷: ۹۷). برخی دولت‌ها از چند نوع تهدید که در سراسر جامعه پراکنده است، رنج می‌برند و برخی دولت‌ها از نوع خاصی از تهدید در چالش‌اند. به‌طور کلی حفره‌های دولت از نظر ماهیت و جنس به چهار دسته تقسیم می‌شوند:

- ۱- حفره‌های سیاسی
- ۲- حفره‌های اجتماعی
- ۳- حفره‌های اقتصادی
- ۴- حفره‌های فرهنگی - هویتی (پیشگاهی فرد، ۱۳۸۵: ۴).

۴-۱- حفره سیاسی دولت

آن دسته از تهدیداتی که به‌صورت سازمان‌یافته یا در سطحی وسیع و گسترده جنبه‌های سیاسی جامعه و به تبع آن امنیت و حاکمیت دولت بر فضای جغرافیایی را به چالش می‌کشند، حفره سیاسی دولت نام می‌گیرند. حفره‌های سیاسی دولت‌ها، اغلب حلقه‌های مخالف با حکومت و دولت هستند که دامنه عملیات و تنوع آنها از نقد بر عملکرد دولت در قالب‌های سازمان‌نیافته تا حلقه‌های براندازی دولت به‌صورت سیستمی است. حفره‌های سیاسی همواره خطرناک‌ترین حفره‌ها برای دولت‌اند و توجه دولت‌ها به این حفره‌ها نیز بیش از سایر حفره‌هاست (پیشگاهی فرد، ۱۳۸۵: ۴).

۲-۴- حفره اجتماعی دولت

آن دسته از تهدیداتی که به صورت سازمان‌یافته یا در سطحی وسیع و گسترده جنبه‌های اجتماعی جامعه و به تبع آن امنیت و حاکمیت دولت بر فضای جغرافیایی را به چالش می‌کشد، حفره اجتماعی دولت نام می‌گیرند (پیشگاهی‌فرد، ۱۳۸۵: ۴). اختلال در نظم عمومی، تهدیدات بهداشتی و توزیع و مصرف مواد مخدر، از سازندهای حفره اجتماعی به شمار می‌آیند.

۳-۴- حفره اقتصادی دولت

آن دسته از تهدیداتی که به صورت سازمان‌یافته یا در سطحی وسیع و گسترده جنبه‌های اقتصادی جامعه و به تبع آن امنیت و حاکمیت دولت بر فضای جغرافیایی را به چالش می‌کشد، حفره اقتصادی دولت نام می‌گیرند. این حفره‌ها خود تهدیدی برای دولت‌ها نیستند؛ اما تأثیر وجود آنها اقتدار حاکمیت را کاهش می‌دهد و روند کوچک شدن فضای حاکمیت دولت را در پی دارد. دولت‌ها تا جایی که حاکمیت آنها تهدید نشود از کنار حفره‌های اقتصادی می‌گذرند (پیشگاهی‌فرد، ۱۳۸۵: ۵). کلاهبرداری، رشوه و ارتشاء، اختلاس و پولشویی را می‌توان از جمله حفره‌های اقتصادی نامید.

۴-۴- حفره فرهنگی - هویتی دولت

آن دسته از تهدیداتی که به صورت سازمان‌یافته یا در سطحی وسیع و گسترده جنبه‌های فرهنگی - هویتی جامعه و به تبع آن امنیت و حاکمیت دولت بر فضای جغرافیایی را به چالش می‌کشد، حفره فرهنگی دولت نام می‌گیرند. در بسیاری موارد حفره‌های فرهنگی - هویتی هر دولت، ادامه سلسله حفره‌هایی است که در سطح جهان تعمیم‌یافته است (پیشگاهی‌فرد، ۱۳۸۵: ۴). اگر فرهنگ را عبارت از رفتارها و فرآیندهای معناساز هویتی (استوری، ۱۳۸۹: ۱۷) بدانیم، این حفره‌ها که به صورت سازمان‌یافته و در سطح بین‌المللی فعال است و به صورت شبکه‌ای عمل می‌کند، فرآیند معناسازی هویتی را در سطح وسیعی تحت تأثیر قرار خواهند داد. کتاب‌ها، فیلم‌ها، موسیقی و آثار فرهنگی و سرگرمی حاوی مضامین هویت‌زدا چون: ضداخلاقی و ضددینی از این جمله‌اند. از آنجا که هویت و تصور از خویشتن، فرآیند معناسازی براساس یک یا مجموعه به هم پیوسته‌ای از ویژگی‌های فرهنگی است (جوان و عبداللهی، ۱۳۸۵: ۵۵) آنچه بوسیله حفره‌های فرهنگی مورد تهدید واقع می‌شود هویت یک اجتماع است.

۵- فضای سایبرنتیک

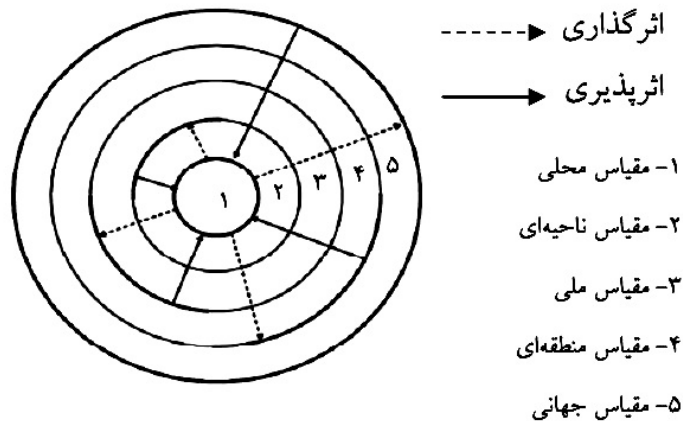
در ایران مطالعات مربوط به فضای سایبرنتیک بیشتر به جنبه فناورانه آن و بحث‌های

سخت‌افزاری معطوف بوده است (فکوهی و میردامادی، ۱۳۸۱: ۹۳). فضای مجازی دنباله‌دار تصویرگری رمانتیک‌های دهه ۱۸۳۰ و ۱۸۴۰ میلادی است (ساروخانی و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۳۸). واژه فضای مجازی اولین بار در سال ۱۹۸۴ در رمان علمی تخیلی ویلیام گیبسون با نام نیورومنسر مطرح شد (عباسی قادی و خلیلی‌کاشانی، ۱۳۹۰: ۵۷). لئون جیمز از دانشگاه هاوایی، فضای سایبرنتیک را داری ویژگی‌های متمایزی می‌داند که اثراتی متفاوت بر ذهن و رفتار آدمی می‌گذارد (خانیک، ۱۳۹۰: ۵۴). آن بخش از فضای رایانه‌ای که سازنده یک فضای جغرافیایی مجازی است، فضای سایبرنتیک یا فضای مجازی گفته می‌شود (محسنی، ۱۳۸۰: ۲۰۰). دانوسکی در رابطه با فضای مجازی اصطلاح «افترا لایف» را مطرح می‌کند و آن را یک ریخت اجتماعی می‌داند که تنها در فضای مجازی روی می‌دهد و در هیچ رسانه دیگری قابل مشاهده نیست (دانوسکی و پارک، ۲۰۰۹: ۳۳۷). فضای مجازی مفهومی است که با اینترنت ارتباط دارد اما با آن یکی نیست (قادی و کاشانی، ۱۳۹۰: ۵۸). چرا که اینترنت وسیله‌ای ارتباطی و فضای سایبرنتیک محیطی است که امکان تولید فضا و تعامل مجازی را ایجاد می‌کند (میردامادی، ۱۳۸۰: ۱۰۹). فضای سایبرنتیک یک مدیوم خاص است که بسته‌ای از پیشنهادات متفاوت از آنچه سایر رسانه‌های سنتی (تلویزیون) دارند، ارائه می‌دهد (کریشناثرای و دیگران، ۲۰۰۹: ۱۹). عده‌ای را عقیده بر آن است که فضای مجازی را باید پاسخی به فضای بسته سیاسی دانست (موثقی، ۱۳۹۱: ۱۵۰). گروهی دیگر را عقیده بر این است که، در عصر حاضر فضای مجازی یاددهی و آموزش را در جهانی اجتماع محور طراحی می‌کند (ایروینگ و انگلیش، ۲۰۱۰: ۱). آن چه در سالیان اخیر در رابطه با فضای سایبرنتیک و اینترنت بیش از پیش رخ نمایانده است رشد چشمگیر شبکه‌های اجتماعی بوده است. گفتنی است در سال ۲۰۱۳ از ده وب سایت برتر جهان در فهرست الکسا (۱)، هفت مورد جزء شبکه‌های اجتماعی اند (خانیک، ۱۳۹۲: ۴۶). از روش‌های معمول محدودسازی و نظارت بر فضای سایبرنتیک، محدودسازی دسترسی است که در قریب به اتفاق کشورهای جهان با شدت و ضعف پیگیری می‌شود. اما تحقیقات نشان می‌دهد که امنیت جوانان در فضای مجازی و در سایت‌های فیلتر شده یا مسدود شده تفاوتی با غیر آن ندارد (فلمنگ و دیگران، ۲۰۰۶: ۱۳۵). شبکه جهانی اینترنت ارتباط خاصی با رقابت دارد (ناکمورا، ۲۰۰۲: ۱۸). این رقابت می‌تواند سطوح مختلف بازیگران، از محلی تا جهانی و عرصه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی را دربرگیرد.

۶- مقیاس‌های اثر گذاری در جغرافیای سیاسی پست مدرن

مدل شماره ۲: مقیاس‌های جهانی تو در تو، متعامل و سلسله مراتبی از محلی تا جهانی

(میرحیدر و ذکی، ۱۳۸۹: ۱۷)

روش تحقیق

روش تحقیق این پژوهش توصیفی - تحلیلی است که با مسأله‌گرایی / فرضیه‌گرایی و انجام مطالعه موردی، کشف و توضیح روابط و آزمون فرضیه‌ها را مدنظر قرار داده است. پژوهش از نوع کاربردی بوده و نتایج آن برای رفع مسأله در سیستم کلی به کار گرفته می‌شود. روش گردآوری اطلاعات با استفاده از شیوه مطالعات اسنادی - کتابخانه‌ای در منابع باز، شامل کتاب، مقالات پارسی و لاتین و اطلاعات موجود در پایگاه‌های اینترنتی؛ و نیز روش‌های پیمایشی - میدانی است که شامل جمع‌آوری اطلاعات از طریق پرسشنامه می‌شود. این پرسشنامه شامل سنجش حفره‌های دولت در چهار عرصه حفره‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی - هویتی است که در عرصه‌های مشابه از فضای سایبرنتیک در سه بُعد ایجاد، توسعه و تعمیق مورد بررسی واقع شده است. هم‌چنین ابزار گردآوری اطلاعات با رجوع به پژوهش‌های مشابه، با عنایت به مبانی نظری مندرج در پژوهش بوده و نیز روایی و پایایی آن، سنجش و تأیید شده است.

جدول شماره ۱: شاخص‌ها و گویه‌های سنجش حفره‌های سایبرنتیک در پرسشنامه

گویه‌ها	شاخص‌ها
دسترسی به اینترنت	اجتماعی اقتصادی سیاسی فرهنگی / هویتی
کاربری اینترنت در روز	
بازدید از پایگاه‌های اینترنتی	
عضویت در شبکه‌های اجتماعی	
محتوای غالب پایگاه‌های اینترنتی	
محتوای غالب شبکه‌های اجتماعی	
عبور از فیلترینگ	
تهیه آثار فرهنگی / هویتی	
دریافت اخبار سیاسی	
امنیت مالی در فضای سایبرنتیک	
جرایم مالی در فضای سایبرنتیک	
اعمال مجرمانه در فضای سایبرنتیک	
اولویت پایگاه‌های خبری	
استفاده از آثار فرهنگی / هویتی	

یافته‌های تحقیق

۱- یافته‌های نظری تحقیق

در کشاکش میان بازیگران صحنه قدرت در سطوح مختلف، ابزارها و عرصه‌هایی برای کسب منافع شناسایی شده‌اند که فارغ از مقیاس، تا حد زیادی مشترک به نظر می‌رسند. از مهم‌ترین این عرصه‌ها می‌توان به عرصه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی / هویتی اشاره کرد. جرم و قانون‌گریزی، مواد مخدر و سرقت در زمره مسائل و معضلات اجتماعی امروز به شمار می‌آید. تخلفات و نابسامانی‌های اقتصادی همواره از معضلات دولت‌ها بوده که حاکمیت آنها را به چالش کشیده و امنیت مالی جامعه را به مخاطره انداخته است. کلاهبرداری، رشوه، اختلاس و ارتشاء از این قبیل مسائل اقتصادی‌اند. مسائل سیاسی دامنه وسیع‌تری نسبت به آنچه رفت را داراست. مسائل

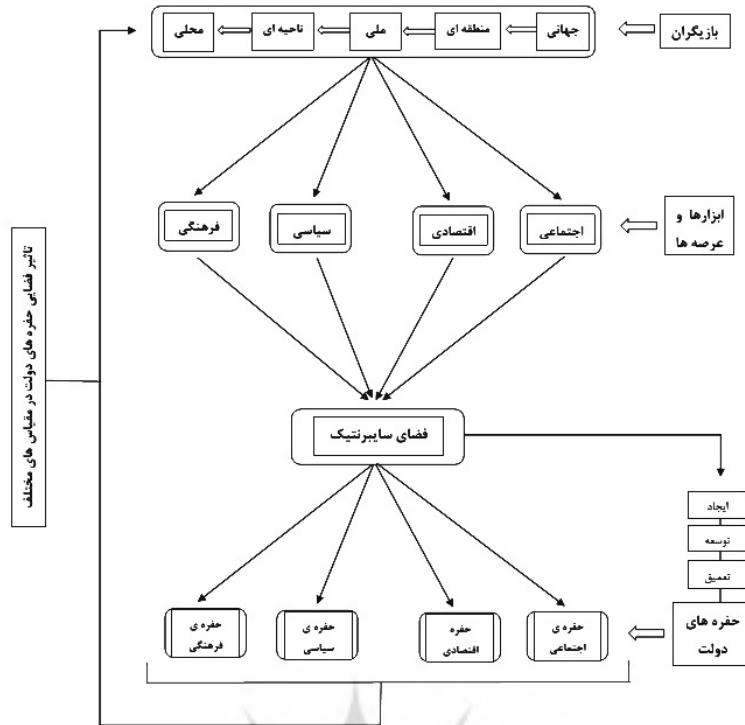
سیاسی طیف وسیعی از افراد، احزاب، جریان‌های منتقد دولت تا حلقه‌های براندازی حکومت را به شکل سیستمی در بر دارد. ویژگی‌های فرهنگی به‌عنوان عوامل و عناصر هویتی همواره مورد توجه دولت‌ها و بازیگران در سطوح مختلف بوده است.

بازیگران در سطوح مختلف و برای نیل به اهداف خود، سعی در به چالش کشیدن حاکمیت رقبای خود (دولت‌ها) در عرصه سرزمینی دارند. در مسیر این فرآیند دست به اقداماتی سازمان یافته می‌زنند تا در عرصه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی/ هویتی و با به وجود آوردن مناطقی (افقی و عمودی) که نظارت معمول دولت در آنجا اعمال نمی‌شود و به عبارتی جزء قلمرو مؤثر ملی آن دولت به شمار نمی‌آیند، اهداف خود را به پیش برند. این مناطق حفره دولت نام دارند. فضای ایبرنتیک را می‌توان به‌عنوان آن بخش از فضای مجازی که بستر ارتباطات اینترنت پایه است؛ یک منشأ پیدایش، گسترش و تعمیق حفره‌های دولت محسوب کرد. مواردی که ذکر شد گواهی بر این مدعاست که فضای سایبرنتیک به‌عنوان یک منشأ مهم و تأثیرگذار در پیدایش، گسترش و تعمیق حفره‌های دولت در عصر جهانی شدن‌ها و جهانی‌سازی‌ها مطرح است. لذا فرضیه نخست این پژوهش مورد تأیید قرار می‌گیرد:

- فضای سایبرنتیک به‌عنوان یک منشأ در خلق، گسترش و تعمیق حفره‌های دولت عمل می‌کند.

در مدل ۳ بازیگران، ابزارها و عرصه‌ها، جایگاه فضای سایبرنتیک در ایجاد، گسترش و تعمیق حفره‌های دولت و مقیاس تأثیرات فضایی این حفره‌ها به شکل شماتیک به نمایش در آمده است.

مدل شماره ۳: منشأ سایبرنتیک حفره‌های دولت (مدل: نگارندگان)

۲- یافته‌های میدانی تحقیق

۲-۱- کاربری اینترنت در روز

با توجه به دسترسی تمام اعضای جامعه نمونه به اینترنت، میزان کاربری روزانه اینترنت جامعه نمونه برحسب ساعت مورد پرسش قرار گرفت و نتایج حاصله بیانگر این است که ۴۸٪ جامعه نمونه روزانه بیش از ۲ ساعت را در اینترنت سپری می‌کنند، ۳۹٪ تا ۲ ساعت در روز را به حضور در فضای سایبرنتیک اختصاص می‌دهند و تنها ۱۳٪ میزان کاربری روزانه اینترنت را کمتر از ۱ ساعت اعلام کردند.

۲-۲- تهیه آثار فرهنگی / هویتی

در سنجش‌های دیگر روش تهیه آثار فرهنگی / هویتی در دو گویه (دریافت از طریق اینترنت و خرید از فروشگاه‌ها) پرسشگری شد که نتایج بیانگر این واقعیت است که بیش از ۹۷٪ از جامعه نمونه، دریافت از طریق اینترنت را برمی‌گزینند.

۲-۳- دریافت اخبار سیاسی

۹۳٪ جامعه نمونه مورد مطالعه معمولاً با توجه به دسترسی آسان به اینترنت، مطالعه اخبار سیاسی را از آن طریق پیگیری می‌کنند.

۲-۴- جرائم مالی در فضای سایبرنتیک

در سنجش‌های از پرسشنامه از پرسش‌شوندگان خواسته شد در صورتی که مورد کلاهبرداری اینترنتی (سایبرنتیک) قرار گرفته‌اند، گزارش دهند که ۹۴٪ از جامعه نمونه وجود کلاهبرداری را نفی کرده و تنها ۶٪ کلاهبرداری اینترنتی را گزارش کردند.

۲-۵- اعمال مجرمانه اجتماعی در فضای سایبرنتیک

در بخشی دیگر از پرسشنامه از پرسش‌شوندگان خواسته شد میزان تبلیغ و ترویج اعمال مجرمانه اجتماعی (مثل: سرقت، مواد مخدر و روانگردان و قانون‌شکنی) را گزارش کنند که ۴۶٪ هیچ‌گاه، ۴۰٪ کم، ۱۳٪ متوسط و ۱٪ زیاد را برگزیدند.

۲-۶- اولویت پایگاه‌های خبری

در این سنجش از پرسشنامه ۵ پایگاه خبری اینترنتی از گرایش‌های مختلف، متفاوت، متضاد و حتی متخاصم سیاسی ذکر شد و از پرسش‌شوندگان خواسته شد به تناسب اولویت یکی از گویه‌ها را برگزینند که بیش از ۵۹٪ جامعه نمونه، پایگاه‌های خبری متعلق به بازیگران متخاصم بین‌المللی نظام حاضر را برگزیده و پایگاه‌های خبری خبرگزاری‌های داخلی، اولویت حدود ۴۰٪ جامعه نمونه این پژوهش را تشکیل می‌دهد.

۲-۷- استفاده از آثار فرهنگی / هویتی

از پرسش‌شوندگان پرسیده شد که معمولاً از کدام آثار فرهنگی (شامل فیلم، موسیقی) استفاده می‌کنند. پاسخ‌ها گویای این است که ۸۱٪ از جامعه نمونه آثار خارجی را به شکل اصلی، ۱۰٪ آثار ایرانی و ۹٪ آثار خارجی مورد تأیید مراجع ذیصلاح فرهنگی را برمی‌گزینند. (۲)

۳- جمع‌بندی یافته‌های میدانی پژوهش

آنچه به‌عنوان یافته‌های میدانی پژوهش ارائه شد، به شکل کلی وضعیتی از مورد مطالعه این پژوهش یعنی خوابگاه دانشجویان پسر دانشگاه تهران (کوی دانشگاه) را بیان می‌کند که ضروری است با برجسته ساختن و تحلیل نتایج حاصله، رهیافتی مبتنی بر شناخت حفره‌های دولت از حیث ماهیت و با منشأ مجازی در محدوده مورد مطالعه را ارائه دهیم. تمامی اعضای جامعه نمونه این پژوهش به اینترنت دسترسی داشته‌اند بنابراین می‌توان گفت تمام ساکنین کوی دانشگاه تهران به اینترنت دسترسی و در فضای سایبر

نتیک حضور دارند. ۸۷٪ جامعه آماری این پژوهش تا ۲ ساعت یا بیش از آن را روزانه در فضای سایبرنتیک سپری می‌کنند. ۷۰٪ ساکنین از پایگاه‌های اینترنتی خارجی بازدید می‌کنند. ۸۸٪ جامعه آماری در شبکه‌های اجتماعی خارجی عضویت دارند.

اطمینان ۹۳٪ جامعه آماری به امنیت مالی در بانکداری سایبرنتیک متوسط به بالاست و تنها ۲٪ از جامعه به این نوع فعالیت‌های مالی و اقتصادی بی‌اعتمادند. ۹۳٪ جامعه آماری اخبار سیاسی را از طریق اینترنت دریافت می‌کنند.

از دیدگاه جامعه نمونه، محتوای غالب پایگاه‌های اینترنتی مورد بازدید سیاسی - فرهنگی با ۶۵٪ و بعد از آن سیاسی - اجتماعی با ۱۹٪ بوده است. این وضعیت با شدت بیشتر در مورد شبکه‌های اجتماعی نیز صادق است و بر این مبنای محتوای غالب، سیاسی - فرهنگی با ۷۸٪ فراوانی و فرهنگی - اجتماعی با ۱۷٪ فراوانی است.

در سنجه مربوط به کلاهبرداری سایبرنتیک که ناظر بر حفره اقتصادی است، ۹۴٪ جامعه آماری عدم کلاهبرداری و فعالیت‌های مجرمانه اقتصادی اینترنتی را گزارش کرده‌اند که گویای این حقیقت است که در محدوده مورد مطالعه این پژوهش نمی‌توان شاهد حفره اقتصادی قابل توجه بود.

در سنجه مربوط به ترویج و تبلیغ اعمال مجرمانه اجتماعی در فضای سایبرنتیک که ناظر بر حفره اجتماعی است، ۴۶٪ جامعه آماری این‌گونه ابراز داشته‌اند که هیچ‌گاه چنین اعمالی در اینترنت تبلیغ و ترویج نمی‌شوند و ۴۰٪ دیگر نیز این موارد را ناچیز پنداشته‌اند و چنین برمی‌آید حفره اجتماعی در محدوده مورد مطالعه و با منشأ سایبرنتیک، نمی‌تواند شکل بگیرد.

در سنجه مربوط به اولویت انتخاب پایگاه‌های خبری اینترنتی که ناظر بر حفره سیاسی طراحی شده است، حدود ۶۰٪ جامعه نمونه پایگاه‌هایی را انتخاب کرده‌اند که از چالشگران نظام سیاسی و از طرفی مورد حمایت رقبای منطقه‌ای و بین‌المللی متخاصم با دولت نیز هستند. با توجه به توضیحات ارائه شده، عرصه سیاسی در فضای سایبرنتیک را می‌توان به‌عنوان منشأ حفره‌های سیاسی دولت در محدوده مورد مطالعه به شمار آورد.

در سنجه استفاده از آثار فرهنگی که ناظر بر حفره فرهنگی - هویتی طراحی شده است، ۹۰٪ جامعه آماری ابراز داشته‌اند که معمولاً از آثار فرهنگی خارجی استفاده می‌کنند. این در حالی است که تنها ۹٪ از این ۹۰٪، آثار فرهنگی خارجی مورد تأیید و

مجاز را ترجیح می‌دهند و ۸۱٪ دیگر از آثار فرهنگی خارجی به شکل اصلی استفاده می‌کنند و سهم آثار فرهنگی ایرانی در این بین ۱۰٪ است. از آنچه ارائه شد چنین برمی‌آید که عرصه فرهنگی - هویتی با شدت بیشتری تحت تأثیر فضای سایبرنتیک به‌عنوان منشأ خلق، گسترش و تعمیق حفرة‌های دولت، در محدوده مورد مطالعه قرار دارد. لذا فرضیه دوم این پژوهش مبنی بر:

- مهم‌ترین حفرة‌های دولت از حیث ماهیت و با منشأ سایبرنتیک در خوابگاه دانشجویان پسر دانشگاه تهران (کوی دانشگاه)، حفرة‌های فرهنگی - هویتی و حفرة‌های سیاسی هستند، نیز مورد تأیید قرار می‌گیرد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

دولت‌ها در راستای نیل به اهداف و آرمان‌های ملت‌ها برخوردار از حداکثر توان اعمال قدرت مشروع یا اعمال حاکمیت‌اند. چالشگران دولت‌ها در عصر حاضر در گذار از چالشگران کلاسیک (ناحیه‌گرایی و ...) آن دسته فعالیت‌هایی هستند که به شکل سازمان یافته و در مناطقی که نظارت معمول دولت‌ها بر آنجا اعمال نمی‌شود، شکل می‌گیرند که حفرة دولت نامیده می‌شود. حفرة‌های دولت از حیث ماهیت به چهار دسته اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی / هویتی تقسیم می‌شوند. حفرة‌های دولت در عرصه سرزمینی بروز می‌کنند اما ممکن است توسط بازیگران فرو ملی یا فراملی ایجاد شده، توسعه و تعمیق یابند.

بازیگران در سطوح محلی، ناحیه‌ای، ملی، منطقه‌ای و جهانی (بین‌المللی) به فرآیندهای رقابت و منازعه برای کسب منافع مشغول‌اند که پرداختن به حفرة‌های دولت نیز در همین چارچوب، مطرح می‌شود. فضای سایبرنتیک به‌عنوان آن بخش از فضای مجازی که بستر ارتباطات اینترنت پایه محسوب می‌شود، در دنیای جهانی شدن‌ها و جهانی‌سازی‌ها بستر مناسبی برای بازیگران در سطوح مختلف در جهت ساخت، گسترش و تعمیق حفرة‌های دولت به شمار می‌آید. بنابراین، فضای سایبرنتیک به‌عنوان یک منشأ در خلق، گسترش و تعمیق حفرة‌های دولت عمل می‌کند.

با توجه به کارکردها، ویژگی‌ها و امکانات فضای سایبرنتیک، به نظر می‌رسد این فضا به‌عنوان یک منشأ رو به گسترش در مقوله حفرة‌های دولت به شمار می‌آید و می‌تواند به‌عنوان ابزاری بسیار قوی در جهت رقابت‌ها و منازعات قدرت مورد استفاده قرار گیرد.

نتایج و یافته‌های میدانی این پژوهش نیز حاکی از آن است که در حال حاضر فضای سایبرنتیک در محدوده مورد مطالعه (خوابگاه دانشجویان پسر دانشگاه تهران) به‌عنوان منشأ مهمی در خلق، گسترش و تعمیق حفره‌های دولت خودنمایی می‌کند و مهم‌ترین حفره‌های دولت از نظر ماهیت و با منشأ سایبرنتیک در خوابگاه دانشجویان پسر دانشگاه تهران (کوی دانشگاه)، حفره‌های فرهنگی / هویتی و سیاسی هستند.

با توجه به جایگاه فضای سایبرنتیک در این عصر، شناخت دقیق و واقع‌بینانه این فضا، و نیز تأثیرات و تعییناتی که در عرصه‌های مختلف بر جای می‌گذارد، نتایج و پیامدهای آن می‌تواند به‌عنوان چراغ راه برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های آتی قرار گیرد و رهیافتی بر پایه حفظ سرمایه‌های انسانی و اجتماعی برای مقابله با حفره‌های دولت با منشأ فضای سایبرنتیک اندیشیده شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

یادداشت‌ها

۱- لازم به ذکر است تمام اعدادی که به شکل درصد در یافته‌های تحقیق ارائه شد با تقریب ۰/۵ گرد شده‌اند.
2- <http://Alexa.com>

منابع

الف) کتاب‌ها

- استوری، جان (۱۳۸۹)؛ *مطالعات فرهنگی درباره فرهنگ عامه*، ترجمه پاینده، تهران: آگه.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۴)؛ *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*، چاپ اول، مشهد: پاپلی.
- حافظ‌نیا، محمدرضا و همکاران (۱۳۸۹)؛ *سیاست و فضا*، چاپ اول، مشهد: پاپلی.
- ریچاردز، بری (۱۳۸۲)؛ *روانکاوی فرهنگ عامه*، ترجمه پاینده، تهران: نشر آگه.
- زارعی، بهادر (۱۳۹۱)؛ *بنیادهای نظری جغرافیای سیاسی با تأکید بر اسلام و ایران*، چاپ اول، تهران: دانشگاه تهران.
- عالم، عبدالرحمن (۱۳۸۶)؛ *بنیادهای علم سیاست*، چاپ هفدهم، تهران: نی.
- عباسی‌قادی، مجتبی؛ خلیلی‌کاشانی، مرتضی (۱۳۹۰)؛ *تأثیر اینترنت بر هویت ملی*، چاپ دوم، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- گالبرایت، جان کنت (۱۳۶۶)؛ *کالبدشناسی قدرت*، ترجمه احمد شهسا، چاپ اول، تهران: آذر.
- محسنی، منوچهر (۱۳۸۰)؛ *جامعه‌شناسی جامعه اطلاعاتی*، تهران: دیدار.
- مویر، ریچارد (۱۳۹۰)؛ *درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی*، ترجمه میرحیدر، ج ۲، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- والرشتاین، امانوئل (۱۳۸۴)؛ *سیاست و فرهنگ در نظام متحول جهانی (ژئوپلیتیک و ژئوکالچر)*، ترجمه ایزدی، چاپ دوم، تهران: نی.
- Nakamura, Lisa (2002); *Cyber types: race, Ethnicity and Identity on the Internet*, Routledge, London.

ب) مقالات

- بای، حسینعلی؛ پورقهرمانی، بابک (۱۳۸۸)؛ «بررسی فقهی و حقوقی هرزه‌نگاری در فضای مجازی»، *حقوق اسلامی*، س ۶، ش ۲۳، صص ۹۷-۱۲۵.
- پیشگاهی‌فرد، زهرا (۱۳۸۵)؛ «تحلیل چالش‌های جامعه ایران از منظر جغرافیای سیاسی»، *فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی*، ش ۵۷، صص ۱-۱۳.
- پیشگاهی‌فرد، زهرا؛ رضایی، ناصر (۱۳۸۸)؛ «بررسی مفهومی و مصداقی حفره‌های دولت»، *تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، س ۹، ش ۱۲، صص ۱۲۹-۱۴۶.

- جوان، جعفر؛ عبداللهی، عبدالله (۱۳۸۵)؛ «چندگانگی هویت در تمدن اطلاعاتی (چشم‌اندازی جغرافیایی از فضای بینامتنی)»، *نشریه دانشکده علوم انسانی و اجتماعی*، دانشگاه تبریز، ش ۲، صص ۵۵-۸۰.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۰)؛ «مفهوم‌سازی ژئوپلیتیک اینترنت و فضای مجازی»، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، س ۷، ش ۱، صص ۱-۱۳.
- حافظ‌نیا، محمدرضا و همکاران (۱۳۸۵)؛ «تأثیر جهانی‌شدن بر هویت ملی (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه‌های دولتی شهر تهران)»، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، س ۲، ش ۳ و ۴، صص ۱-۱۲.
- خانیکی، هادی؛ بصیریان‌جهرمی، حسین (۱۳۹۲)؛ «کنشگری و قدرت در شبکه‌های اجتماعی مجازی، مطالعه کارکردهای فیس‌بوک در فضای واقعی»، *فصلنامه علوم اجتماعی*، ش ۶۱، صص ۴۵-۷۹.
- خانیکی، هادی؛ سادات‌روحانی، ریحانه (۱۳۹۰)؛ «ارتباطات مجازی و سایبر سایکولوژی (مطالعه موردی)»، *مجله مطالعات اجتماعی ایران*، دوره ۵، ش ۳، صص ۴۸-۷۱.
- ساروخانی، باقر و همکاران (۱۳۸۷)؛ «تأثیر فضای مجازی بر کنش اجتماعی جوانان دانشجویی دختر با تأکید بر اینترنت»، *پژوهشنامه علوم اجتماعی*، س ۲، ش ۱، صص ۱۳۱-۱۵۲.
- فکوهی، ناصر؛ میردامادی، مهرداد (۱۳۸۱)؛ «فضای سایبرنتیک به مثابه فضای شهری: مطالعه موردی شهر تهران»، *نامه انسان‌شناسی*، دوره ۱، ش ۲، صص ۸۹-۱۱۹.
- قالیباف، محمدباقر؛ میرزاده‌کوهشاهی، مهدی (۱۳۸۷)؛ «ریشه‌ها و پیامدهای حفره‌های دولت در محدوده یشمال و خاور هرمزگان و جنوب کرمان»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، ش ۲۶۳ و ۲۶۴، صص ۹۴-۱۰۷.
- موققی، احمد؛ عطارزاده، بهزاد (۱۳۹۱)؛ «نقش و تأثیر فضای مجازی بر جنبش‌های اجتماعی»، مطالعه موردی مصر، *پژوهشنامه علوم سیاسی*، س ۷، ش ۳، صص ۱۴۷-۱۹۱.
- میرحیدر، دره؛ ذکی، یاشار (۱۳۸۹)؛ «مفهوم مقیاس جغرافیایی و اهمیت آن در جغرافیای سیاسی پست‌مدرن»، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، س ۶، ش ۱، صص ۳۶-۵.
- Catherine J. Irving, Leona M. English (2010); "Community in cyber space: social movement (Learning, and the internet)", *Adult Education Quarterly*, 1-17.
- James A. Danowski, David W. park (2009); "Networks of the Dead or alive in cyber space: public intellectuals in the mass and internet media", *Sage publication*, Vol 11, No 1, PP 337-356.
- Michele J. Fleming & others (2006); "Safety in cyber space", *Youth & society*, Vol 38, No 2, PP 135-154.
- Peradeep Krishnatray & others (2009); "Gratification from new media", *Journal of creative communications*, Vol 4, No2, PP 19-31.

ج) منابع الکترونیکی

<http://kooy.ut.ac.ir>

د) پایان‌نامه‌ها

- رضایی، ناصر (۱۳۸۶)؛ *بررسی حفره‌های دولت در ایران (مطالعه موردی شهرستان نهاوند)*، رساله دکتری، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.